

Галина ЮРОВСЬКА
суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Рівність: гендерний вимір

Обравши шлях незалежного розвитку й закріпивши це в Конституції, Україна підтвердила своє прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, одним із основних принципів якої є забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Підтвердженням цього стала ратифікація нашою державою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).

Відповідно до вимог Конвенції права і свободи людини становлять абсолютну цінність, є невід’ємні і належать кожному від народження. У будь-якому суспільстві вони є важливим інститутом, за допомогою якого регулюється правовий статус особи, межі вторгнення в її особисту сферу, встановлюються гарантії захисту й реалізації її прав і свобод. Тому їх забезпечення – одна з найголовніших функцій держави.

Невипадково центральне місце в конституціях сучасних держав відводиться правам і свободам людини і громадянина.

Зокрема, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституція України, норми якої є нормами прямої дії (статті 8), проголосила, що людина, її життя, здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Вона ставить права людини в центр державної політики. Конституція встановлює, що держава відповідає за свою діяльність перед людиною. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави (стаття 3).

Людина народжується і формується в суспільстві, є творцем суспільних благ. В умовах сучасного розвитку технологій, науки та інших змін усі члени суспільства стали свідками нових підходів до розуміння процесів у соціальній, політичній, культурній, релігійній та інших сферах. Живучи в епоху таких трансформаційних процесів, люди самі стали творцями усіх змін. Вочевидь, і жінки, і чоловіки відчують рольові перетворення в суспільстві, цілеспрямовані і взаємопов’язані заходи щодо кращого розуміння й усвідомлення нових відносин. Водночас вони й самі змінюються, оскільки

усі перетворення в суспільстві найбільше впливають саме на особистості чоловіка і жінки.

Це дає привід замислитися: чи можна розглядати відмінності за критерієм статі поштовхом для розподілу соціальних ролей і підставою для визначення життєвої стратегії людини?

Стаття 21 Конституції України визначає, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Якщо ж ми звернемося до статті 24 Конституції України, то можемо побачити, що всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Ця норма встановлює неможливість привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частина друга).

Отже, наведені положення дають підстави стверджувати, що рівність враховує також і диференціацію, адже люди є різними, мають різноманітні потреби, вимоги, засоби, можливості й у різний спосіб їх реалізують.

Конституційний Суд України (далі також – Суд) у своїх рішеннях приділив значну увагу дослідженню рівності як конституційної цінності.

Так, аналізуючи принцип верховенства права, панування права в суспільстві, Суд зазначив, що від держави вимагається його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. У цьому аспекті зазначено, що справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню (Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004) [1].

Конституційний Суд України вважає, що гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод та не виключає можливості законодавця під час регулювання питань соціального забезпечення встановлювати певні відмінності щодо обсягу такого забезпечення.

Зокрема, у *Рішенні від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019* йдеться про те, що рівність та недопустимість дискримінації особи є конституційними принципами національної правової системи України, а також фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (стаття 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (стаття 14), Протоколі № 12 до неї (стаття 1) та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статті 1, 2, 7) [2].

В іншому рішенні переконлива позиція Суду полягала в тому, що гарантована частиною першою статті 24 Конституції України рівність громадян перед законом означає рівну для всіх обов'язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов'язках, привілеях чи обмеженнях [3].

Гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод [4].

Отже, проілюстровані позиції Суду дають підстави говорити про те, що цінність рівності полягає в забезпеченні можливостей реалізувати людиною свій потенціал, закладений у неї природою, її соціальним досвідом, який не може бути обмеженим чи обумовленим, залежним від біологічної статі людини.

Чи доречно в цьому контексті застосовувати категорію «ґендерна рівність»?

Конституція України заклала концептуальний підхід до регулювання прав людини, її гідності, становища і статусу жінок і чоловіків, розвитку їх відносин як паритетних, ґендерно збалансованих.

Метою забезпечення розвитку суспільства є подолання нерівності, а роль жінки в такому процесі має бути активною та підкріпленою економічно й соціально завдяки державній політиці.

Погоджуємося з думкою про те, що появу поняття «ґендер» не можна назвати випадковим ні історично, ні логічно. Вочевидь, ґендер є складовою частиною сучасного процесу глобалізації, що розуміється як залучення всього світу до єдиних універсальних процесів [5].

Усесвітня конференція зі становища жінок (м. Пекін, 1995 рік) закликала світову спільноту до ухвалення нових зобов'язань

щодо розширення прав і можливостей жінок. Найважливішим стратегічним кроком під час її проведення стало те, що **права жінок визнали складовою частиною прав людини** [6]. Оцінюючи роль згаданої конференції, науковці однозначно вказують, що найбільш важливим її досягненням стало введення нової ґендерної ідеології на міжнародно-політичну арену, що ґрунтувалася на консенсусному характері взаємодії жінок і чоловіків в інтересах рівноправності й розвитку суспільства [7].

Ґендерна рівність є основоположним принципом у системі захисту прав людини, який прямо закріплений у преамбулі Статуту ООН. Завданням України є долучитися до глобалізаційних процесів, сучасних трансформаційних умов, де ґендер є одним із базових вимірів соціальної культури суспільства, яка поряд з іншими параметрами утворює соціальну систему.

Основний Закон України зазначає, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (частина третя статті 24 Конституції України).

Як зазначає М. Крочук, категорія ґендерної рівності містить велику кількість імплікацій, зокрема: рівність прав, рівність можливостей, забезпечення рівних умов для реалізації прав та можливостей, «ґендерна симетрія» [8]. Кожна з них має свою мету, потребує належної імплементації у законодавство. Україна поступово впроваджує нормативні положення щодо ґендерної рівності, адже прагне стати повноправною частиною європейської спільноти, наблизившись до останньої за основними соціально-економічними показниками та стандартами життя.

Отже, ґендерна рівність починається з рівнозначної оцінки чоловіка і жінки, хлопчика і дівчинки, тобто – з поваги до гідності людини. Незважаючи на те, що на рівні нормативних актів ґендерна рівність здебільшого ототожнюється тільки з ґендерною рівновагою або симетрією, натомість у суспільстві переважає саме «ґендерна сліпота».

Конституція України заклала концептуальний підхід до становища і статусу жінок і чоловіків, розвитку їх відносин як паритетних, ґендерно збалансованих.

Перед Україною стоїть важливе завдання – забезпечення прав людини, що дають поштовх для розуміння ґендерної компоненти. Рівність чоловіків і жінок віднесена до основних прав людини та має концептуальну мету щодо проникнення у всі конституційні права і свободи.

Конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації. Відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі [9].

Безперечно, чоловічі й жіночі ролі у суспільстві формуються і визначаються соціально. Водночас концепція ґендеру ставить у центр проблеми не жінок, а відношення між статями. Важливо, що *лише біологічні ролі, пов'язані з продовженням людського роду, закріплені природою виключно за відповідними статями.*

Конституційний принцип рівності жінок та чоловіків визначає ґендерну стратегію розвитку українського суспільства, яка розглядається як одна з умов забезпечення справедливості, сприяє усуненню перепон на шляху *визначення соціальної ролі кожної людини*, поваги до її гідності, поліпшення становища людей, добровільність у реалізації ними своїх прав.

Важливо, що рівність чоловіка та жінки не повинна встановлювати жодних формул, вказувати на зразок умов і способу життя, що притаманні чоловікам. Рівність не передбачає «зрівнялівки», не потребує надання жінкам якогось «нормативно визначеного» рівня чоловіка, не прив'язує до традиційних стандартів, не зводить до якогось «спільного знаменника» бажання людей різної статі. Вочевидь, що це не питання обмеження можливостей одних людей задля реалізації прав іншими! Це – проблема актуальності поваги до гідності та прав людини, яку не можна розглядати виключно в аспекті питань, що стосуються тільки жінок, адже конституційна система прав і свобод є взаємопов'язаною.

Ґендер – це не просто чоловік і жінка. Це спершу їх соціальні ролі, оскільки конституційні положення визначають добровільну участь

жінки й чоловіка у житті суспільства, а не примусову наповненість певних сфер життя особами іншої статі.

Таким чином, передбачене положеннями статті 24 Конституції України право на рівність символізує ґендерне втілення ідей рівноправ'я (рівноправності), незалежності від статі, поваги до гідності людини, звільнення від стереотипних уявлень про роль чоловіка і жінки, досягнення рівня паритетного становища в суспільстві в усіх сферах його життєдіяльності.

Безумовно, положення частини другої статті 24 Конституції України передбачають стандарти прав людини з урахуванням статусу жінки-матері, однак водночас надання правового захисту, матеріальної і моральної допомоги матерям, без одночасної згадки про чоловіка-батька, є некоректним. Оскільки рівність означає однакове ставлення, а відтак – рівні права, можливості, становище, відповідальність, що позбавлені стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка (права впливати на народження, опікунокство та виховання дітей після розлучення, пенсійний вік, служба в армії, шахрайство з батьківством, домашнє насильство, демонізація чоловіків тощо).

У цьому аспекті ґендерна політика держави має бути спрямована не на створення та формування нових пільг, а на формування умов для подолання незахищеності та викорінення водночас всіх форм дискримінації. Якщо соціальні ролі чоловіка чи жінки змістити в бік більш справедливого розподілу ресурсів, можливостей, доходів, результатів, прав і обов'язків, то можна досягнути реальної гармонії, ґендерної симетрії, забезпечення прав людини, паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, сформувати ґендерну культуру.

Отже, сьогодні можемо констатувати, що Конституційний Суд України, виходячи із наукової і правової доктрини конституційного права, положень Конституції України та міжнародних зобов'язань України, впроваджує конституційні цінності у різні сфери суспільних відносин, сприяє утвердженню ґендерної рівності як складової загального принципу рівності та формуванню ґендерної культури українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу

- України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/504>
2. Рішення Конституційного Суду України за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-п(II)/2019. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/2705>
 3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-07#Text>
 4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Байшева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни, Даць Ірини Вільямівни, Дедковського Вячеслава Вікторовича, Желізняка Михайла Васильовича, Кожухарової Людмили Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» від 28 січня 2016 року № 955-VIII зі змінами від 12 липня 2019 року № 5-п(I)/2019. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka/akty-ksu>
 5. Степанова Е.Р. Сутність та походження поняття «ґендер». URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/16412/1/%D0%A1%D1%>

[82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text)

6. Пекінська декларація, прийнята на 4-й Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text
7. Ліщинська О.С. Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок: на шляху в XXI століття. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 3. С. 59–63.
8. Крочук М. І. Гендерна рівність як складова загального принципу рівності. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 464–471.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 (абзац четвертий підпункту 2.1. пункту 2). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/648>